

**ПРОБЛЕМА АГРАРНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНСЬКІЙ
СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНІЙ ДУМЦІ У ПЕРІОД
РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1905-1907 рр.
(на матеріалах журналу «Вільна Україна»)**

У статті на основі аналізу матеріалів журналу «Вільна Україна», що видавали члени УСДРП у 1906 році, висвітлюються їх погляди на вирішення аграрного питання в підросійській Україні періоду революції 1905-1907 рр.

Ключові слова: аграрне питання, есдеки, муніципалізація землі, страйк, ВСС, автономія України.

Загострення на початку ХХ ст. в Російській імперії багатьох суперечностей соціально-економічного, політичного та національного характеру і відсутність чіткої програми їх вирішення урядовими колами призвели до першої російської революції 1905-1907 рр. Її події, в свою чергу, вплинули на суспільно-політичне життя в Наддніпрянській Україні, у тому числі на розгортання дискусії довкола вирішення аграрного питання.

Значний внесок у розробку концепції щодо вирішення аграрного питання представниками УСДРП мав легальний загально-партійний журнал «Вільна Україна» (лютий-травень 1906 р.). Він почав виходити після задоволення заяви Антона Шаблика на ім'я міністра внутрішніх справ, у якій зазначалося на бажанні видавати у Санкт-Петербурзі українською мовою літературно-політичний та популярно-науковий журнал соціал-демократичного спрямування. Фінансував видання, головним чином, сам А. Шаблик. Всього вийшло 6 номерів. У ньому працювали відомі діячі: П. Стебницький, К. Арабажин, М. Порш, С. Петлюра та В. Понятенко. При написанні даної статті використано підшивку «Вільної України», яка зберігається в інституті преси національної бібліотеки України імені В.Вернадського.

Аграрні погляди есдеків вже частково висвітлені у працях вчених. Історики не могли обминути при цьому «Вільної України» – важливе джерело, яке дозволяє простежити еволюцію поглядів членів УСДРП на аграрне питання під час першої російської революції. Найбільше зробили у цьому відношенні Г. Касьянов [6], В. Головченко [3], О. Федьков [14] і А. Заводовський [5].

Основне завдання «Вільної України» українські соціал-демократи вбачали у проведенні активної пропагандистської роботи з викриття існуючого ладу. Вони писали: «Покажемо неминучість класової боротьби, котра мусить закінчитись революційним переходом фабрик, заводів, земель у розпорядження працюючих мас... Ми мусимо виступати проти державного централізму і за державну автономію нашого краю» [9, с.6].

Суттєвим фактором у контексті подій було те, що, крім революційних виступів та розгортання селянського руху, на про-

пес формування громадсько-політичної думки щодо вирішення аграрних проблем в Україні здійснювали вплив, по-перше, активізація процесу створення як українських, так і російських політичних партій різних напрямків і загострення їхньої боротьби за вплив на селянство, по-друге, політика уряду, спрямована на послаблення революційних виступів, і часткова демократизація суспільно-політичного життя, що позначилася на діяльності I та II Державних дум.

Події революції 1905-1907 рр. у Російській імперії сприяли по-зв'язанню теоретично-ідеологічної та пропагандистської роботи РУП. Переживши руйнівні арешти протягом 1903-04 рр. та розколи, долаючи глибоку кризу, рупівці заходилися зміцнювати свої ідейні позиції. Членами ЦК РУП був розроблений черговий проект програми партії, який було опубліковано в березні 1905 року. Його автори взяли за взірць Ерфуртську програму німецьких соціал-демократів. В аграрному питанні положення програми, подібно до меншовиків, висунули ідею муніципалізації землі, виступили за передачу конфіскованих кабінетських, удільних, церковних і монастирських земель у власність «місцевих самоуправ» з метою їх подальшої оренди безземельними і малоземельними селянами.

Даний проект програми мав певну особливість – у ньому розглядалася питання, котрих не торкалася жодна політична партія. Це стосувалося сервітутів, чиншу і чиншовиків. Однак в аграрній частині проекту зберігалася невизначеність щодо поміщицької землі. У питанні політичного розвитку в проекті програми залишалася вимога автономії України.

Остаточо ж програма РУП була прийнята на II з'їзді партії в грудні 1905 року, котрий одночасно став установчим з'їздом УСДРП (РУП було перейменовано в УСДРП). Після обговорення у місцевих організаціях проекту програми партії, запропонованого ЦК РУП у березні 1905 року, з'їзд ухвалив затвердити його з деякими змінами. Певна радикалізація вимог відбулася під впливом революції 1905-1907 рр. УСДРП в аграрній програмі була близькою до меншовицької платформи муніципалізації землі. В прийнятій спеціальній резолюції, що була надрукована у журналі «Вільна Україна», «Про аграрну справу», ставилася вимога конфіскації усіх земель, у тому числі «і великих приватних володителей у власність краєвих самоуправ» [10, с.106]. Землею мали розпоряджатися «крайові самоуправи», а на загальноукраїнському рівні – Українська народна рада (сейм). Цікавим є те, що у цій програмі вперше розглядалося питання про поміщицьку землю. Українські соціал-демократи виступали за конфіскацію земель, чого на той час не містила програма російських соціал-демократів. Члени УСДРП зазначали: «Конфіскація у власність демократично зорганізованих краєвих самоуправ уникає всіх дефектів націоналізації і соціалізації...» [10, с.105]. Отже, українські соціал-демократи в програмі муніципалізації землі вбачали запоруку демократичного розв'язання аграрного питання. Одночасно вони відкидали інші шляхи вирішення аграрного питання, які пропонували різні політичні партії, що дія-

ли в Україні. Усі інші вимоги аграрного характеру, котрі пропонувалися проектом програми ЦК РУП, залишалися без змін.

Есдеки засуджували стихійні селянські виступи, котрі, на їх думку, «виникають із глибоко пустившого корені з психології селянина бажання відбирати землю у поміщиків і ділити між собою» [12, с.2-3]. Тому й пропонували вони проводити агітацію серед селян щодо використання мирних ненасильницьких методів боротьби. Здійснення цієї роботи, на думку членів партії, зумовлювалося низьким рівнем свідомості та відсутністю досвіду революційної боротьби. Так, в одному з номерів журналу читаємо: «Темному, прибитому, знесиленому майже постійним голодом, замордованому беззаконням, безсуддям й злидарством, розкиданому маленькими купками по безкраім степам, селянству дуже трудно вийти на політичну боротьбу, як свідомій та зорганізованій силі» [2, с.65].

У період революції 1905-1907 рр. українські соціал-демократи продовжували знайомити робітників і селян з теоретичним доробком європейської соціалістичної думки. Як свідчили жан-дармські донесення, широкого розповсюдження в Україні набули брошури «Американський робітник» і «Пролетаріат та суспільний лад» К. Каутського, «Закон заробітної плати» Ж. Геда, «Селянське питання у Франції та Німеччині» Ф. Енгельса, «Розвиток форм господарського життя» Е. Бернштейна [4, с.48]. Частина зазначених матеріалів друкувалася і на шпальтах журналу «Вільна Україна». При цьому вони звертали увагу як на програмні положення щодо вирішення аграрного питання, так і на тактичні методи, провідне місце серед яких займав страйк.

УСДРП, як і її попередниця РУП, визнавала страйк головним засобом боротьби, заперечувала більшовицький курс на підготовку збройного повстання, стверджуючи, що «озброєння народу є другорядним завданням», якому не слід відводити головне місце. Тому 1905 р. на грудневому з'їзді членами партії була прийнята резолюція, котра визначала власний погляд на селянський рух. У ній засуджувалися стихійні революційні рухи через те, що вони «являються виразом дрібнобуржуазних інстинктів, намагаються повернути колію історії назад до панування дрібної власності і через те являються цілком реакційними...» [10, с.112]. Члени УСДРП наголошували на необхідності переконання селян, у тому, що «лише організована і планомірна боротьба за соціалістичний лад є для них, як і для робітників, єдиним виходом з теперішнього пригніченого становища» [10, с.108]. Передбачалося саме агітацією відвернути сільськогосподарський пролетаріат від стихійних рухів і об'єднати його разом із міським пролетаріатом у єдину соціал-демократичну партію [10, с.108]. Українські соціал-демократи вважали, що селянам не потрібно бути пасивними у вирішенні власних проблем. Так, у номері третьому журналу зазначалося: «Тепер усі зрозуміли, що нема чого сподіватись допомоги ні від кого, що сила тільки в них, що лише солідарність та розуміння своїх інтересів, інтересів народу дадуть селянам спроможність добитись політичного та економічного визволення» [12,

с.123]. А на перспективу вони вважали, що є нагальною «... потреба міцної політичної української організації, котра могла б керувати рухом селян, направляючи його до мирного шляху боротьби за кращі політичні та економічні умови життя» [8, с.121].

Особливу увагу члени УСДРП звертали на діяльність професійних спілок, кооперативних товариств, осередків «Просвіти». Прикладом може бути ставлення партії до «Всеросійського селянського союзу». Українські соціал-демократи вітали його діяльність і бачили у ній засіб для здійснення організованої боротьби селянства. «II-й черговий з'їзд УСДРП вітає в лиці Всеросійської Селянської Спілки селянство в його заходах стати на шлях організованої революційної боротьби проти існуючого соціально-політичного ладу», — зазначалося в журналі [10, с.106]. Але, будучи прихильниками класової теорії К. Маркса, учасники з'їзду пропонували «проводити енергійну агітацію за необхідність організації революційних сил села, нести в цю організацію селянства свої політичні і соціальні гасла і тим привести, якнайшвидше, селянську спілку до соціально-політичного самовизначення, до розмежування пролетаріату і буржуазії» [10, с.106]. Отже, члени УСДРП прихильно ставилися до організації Всеросійської Селянської Спілки, і вбачаючи в ній силу, котра могла надати селянському рухові більш організованого характеру, та членів партії націлюючи на подальшу роботу по організації селянства. Вони писали: «Селянська спілка», коли вона поведе цілком практично, свою справу, буде мати великий вплив надалі, скупляючи роз'єднані селянські сили й даючи їм міць» [13, с.277]. Разом із тим, називаючи Спілку революційною організацією, вони вважали її не класовою і припускали, що вона «так же скоро розпадеться, як скоро закінчиться революція, доки не настане час практичного розв'язання земельного питання» [2, с.65]. Тобто це означало, що есдеки розглядали співпрацю з членами Селянської спілки як тактичний крок у реалізації програмних завдань.

Неоднозначним було ставлення членів УСДРП до організації Селянської спілки. Вони відкидали роль есерів в її організації та негативно оцінювали її зв'язок з Українською Селянською партією, котра мала з'явитися в Україні. Так, у одному з номерів «Вільної України» читаємо: «... коли є які-небудь організації по селах, що лічать себе організаціями УСП, то життя їхнє так само недовговічне, як недовговічним є існування селянської спілки» [1, с.45]. Таке ставлення до неї визначалося тим, що у складі Селянської спілки були «буржуазні елементи села» [1, с.47]. А один з лідерів партії А.Жук зазначав: «В дійсності найбільш широку і діяльну участь в пропаганді ідеї селянської спілки і в організації селянства брали люди, що стояли поза межами всяких партійних організацій» [1, с.45]. При цьому провідну роль вони відводили представникам інтелігенції. А в перспективі, на думку есдеків, селянство все таки знайде себе у певних політичних партіях. Зрозуміло, що вагоме місце серед них посідатиме УСДРП.

У тісному зв'язку з аграрною платформою УСДРП ставила й національні вимоги, які зводилися до запровадження автономії

України. «В інтересах розвитку класової боротьби і продукційних сил на Україні II черговий з'їзд УСДРП приймає в свою програму постулат Автономної України... з правом законодавчим у тих справах, котрі торкаються лише народу, мешкаючого на території України», – читаємо в одній зі статей журналу [10, с.114]. На сторінках часопису міститься декілька публікацій, які розглядають взаємозв'язок між національним та аграрним питанням і необхідність їх сумісного вирішення. Так, Б. Стебницький, досліджуючи коріння глибокої кризи, що охопила всі сторони життя Російської імперії, основну її причину вбачав у надмірній централізації влади. Саме вона, на його думку, призвела країну до некерованого свавілля бюрократії, знищила політичні свободи, поглибила класове та національне гноблення [11, с.31]. Тому для виправлення становища державний лад Росії повинен бути реформований на принципах крайової автономії. Тим більше, серед багатьох національностей Росії найбільш пекучу потребу в автономії, на погляд автора, відчувають українці. Він писав: «Ні в якій іншій державі краєва автономія не може уважатись за таку пекучу потребу, за потребу життя або смерті, як іменню в «вотчині» двохголоваго орла» [11, с.31]. Саме автономія та самоврядування, стверджував П. Стебницький, дасть змогу населенню цих родючих земель успішно впровадити аграрну реформу. Що ж до можливостей центрального парламенту, то він навряд чи зможе найближчим часом здійснити аграрні перетворення, бо змушений буде вирішувати питання загальнодержавної ваги. Впорядкувати земельні відносини, «враховуючи особливі форми земельного вжитку», під силу тільки українському сейму через націоналізацію землі й передачу її у крайовий земельний фонд [11, с.34].

Отже, як і більшість національних партій (УДП, УДРП), українські есдеки також пов'язували національне питання з аграрним і віддавали перевагу автономії України.

Для поширення серед селян і сільських робітників програми партії, надрукованої в журналі, проводилася організаційна і агітаційно-пропагандистська робота на селі. Місцеві партійні громади діяли по селах, однак основна їх робота зводилася до проведення страйків з вимогою підвищення заробітної плати, поліпшення умов праці, оренди землі тощо. Кінцевою ж метою діяльності партії вони вбачали встановлення соціалістичного ладу. «Соціалізм відкидає від себе усі національні витребеньки, усі націоналістичні теорії, всі так звані «святощі». Нема інших святощей як права людини, права на волю, на розумну працю, права на знесення усякого кріпацтва, політичного, економічного, духовного», – читаємо у статті К. Арабажина [7, с.91].

Таким чином, журнал «Вільна Україна» відіграв значну роль у становленні і формуванні ідейних поглядів членів УСДРП, в яких важливе місце посідало аграрне питання. У період революції 1905-1907 рр. прослідковується певна еволюція в аграрних поглядах українських соціал-демократів. Вони, як правило, зводилися до: здійснення муніципалізації землі, переходу від аграрного терору

до агітації та пропаганди сільськогосподарського страйку. Члени УСДРП прихильно ставилися до діяльності ВСС. Однак, через брак послідовності у реалізації програмних положень та активну діяльність російських політичних партій (особливо більшовиків і есерів. – В.Д.), належної підтримки з боку селян і робітників вона не дістала. УСДРП, як і деякі політичні партії України (УДП, УРП, УДРП. – В.Д.), пов'язувала вирішення аграрного питання із обов'язковим запровадженням автономії України.

Список використаних джерел:

1. А.І. Нова партія / І.А. // Вільна Україна. – 1906. – № 4. – Квітень. – С. 47-49.
2. Бич Л. Революція й органи самоуправи / Л. Бич // Вільна Україна. – 1906. – № 1-2. – Січень-лютий. – С. 65-68.
3. Головченко В. Від самостійної України до Союзу Визволення України. Нариси з історії української соціал-демократії початку ХХ ст. / В. Головченко. – Харків : Майдан, 1996. – 156 с.
4. Голуб А.І. Українська соціал-демократія і міжнародний соціалізм: сторінки політичної історії (кінець ХІХ – перша чверть ХХ століття) / А.І. Голуб. – Дніпропетровськ : ДДУ, 1998. – 92 с.
5. Заводовський А. А. Українське питання у дзеркалі преси вітчизняної соціал-демократії (кінець ХІХ – початок ХХ ст.): монографія / А.А. Заводовський. – Кам'янець-Подільський : ПП. Буйницький, 2008. – 152 с.
6. Касьянов Г.В. Українська інтелігенція на рубежі ХІХ–ХХ століть: соціально-політичний портрет / Г.В. Касьянов. – К. : Либідь, 1993. – 176 с.
7. К. Не-я (К.А.) Де що про націоналізм та соціалізм / К. Не-я (К.А.) // Вільна Україна. – 1906. – № 1-2. – Січень-лютий. – С.83-92.
8. М.Г. З Роменського повіту Полтавської губернії / М.Г. // Вільна Україна. – 1906. – №3. – Березень. – С.42-67.
9. Передне слово // Вільна Україна. – 1906. – № 1-2. – Січень-лютий. – С. 6.
10. П.С. З політичного життя України // Вільна Україна. – 1906. – № 3. – Березень. – С. 105-114.
11. Смуток Павло. Краєва автономія України / Павло Смуток // Вільна Україна. – 1906. – № 1-2. – Січень-лютий. – С. 27-37.
12. Ткаченко М. З селянського життя на Полтавщині / М. Ткаченко // Вільна Україна. – 1906. – № 1-2. – Січень-лютий. – С. 123-125.
13. Федьков О.М. «Знищити в селянському русі риси пугачовщини». (Політичні партії і Всеросійський селянський Союз в Правобережній Україні у 1905 р.) / О.М. Федьков // Наук. праці Кам.-Поділ. держ. ун-ту : іст. науки. – Кам'янець-Подільський : Оіум, 2002. – Т. 8(10). – С. 264-284.
14. Федьков О.М. Політичні партії і селянство в 1905-1907 роки (діяльність партійних та непартійних організацій в селах правобережної України) : монографія / О.М. Федьков. – Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2007. – 248 с.

The article is based on analysis of the magazine «Free Ukraine», which issued USDRP members in 1906, highlighted their views on solving the agrarian problem in the Russian Ukraine during the revolution of 1905-1907.

Key words: *agrarian question, Social-Democrats, municipalisation land, strike, VSS, autonomy of Ukraine.*

Отримано: 14.07.2011